

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО НЕОБХІДНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Сьогодні формується нове ставлення людини до світу, до самої себе. Спосіб індивідуальної життєдіяльності, який підкорював особистість функціональним імперативам суспільних структур поступово відходить у минуле, і людина стає реальним суб'єктом свого життя, зростають можливості репрезентації себе як творчої індивідуальності. З огляду на ці тенденції першочерговим завданням вищої освіти є формування гуманної самоцінної особистості педагога, здатного до самовизначення, самореалізації, соціальної відповідальності. Тому провідними компонентами особистості вчителя виступають професійно значущі якості, які забезпечують необхідний рівень професійної продуктивності, професійної ідентичності і професійної зрілості особистості.

Проблема підготовки вчителя та формування його особистості є багатоаспектною і досить широко представлена у наукових дослідженнях. Теоретико-методологічні засади підготовки педагога розкрито у працях О. Абдуліної, Є. Бондаревської, І. Зязюна, А. Маркової, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна та інших. Досліджувались питання цілісності та якості підготовки вчителя до професійно-педагогічної діяльності (Е. Карпова, В. Семиченко), гуманізації освіти та професійної підготовки вчителя (Є. Шиянов, О. Листопад), удосконалення підготовки майбутніх вчителів засобами інноваційних технологій (І. Богданова). Особливості розвитку певних якостей майбутніх педагогів розкрито у роботах К. Левітана, З. Курлянд, О. Пехоти, В.

Симонова, О. Цокур та інших.

Разом з тим, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що не визначено провідні професійно значущі якості вчителя і не обґрунтовано теоретичні засади їх розвитку у процесі професійного становлення педагога.

Метою нашої роботи є виявлення педагогічних умов розвитку професійно необхідних якостей майбутніх учителів.

На першому етапі дослідження нами було здійснено порівняльний аналіз професійно значущих якостей, виокремлених у психолого-педагогічних дослідженнях, який засвідчив надзвичайну змістовну та кількісну різноманітність особистісних якостей педагога, які дослідники відносять до професійно важливих. Ця обставина вказує на довільність та безсистемність у визначенні переліку професійно значущих якостей, а також на невизначеність ступеню їх декомпозиції – як її проводити, скільки якостей із великого їх числа вибрати, яким саме надати перевагу. Розв'язанню вказаного протиріччя, на нашу думку, може сприяти визначення провідних професійно значущих якостей, інтегративних за суттю, та встановлення їхнього взаємозв'язку із концептуально визначеними та мінімально узагальненими якостями, які виступають показниками розвитку цих основоположних якостей. Такі інтегративні якості ми пропонуємо назвати професійно необхідними. Виділення інтегративних якостей обмежить кількісну багатозначність та дозволить змоделювати систему їх

розвитку в процесі фахової підготовки педагогів.

Виходячи з цих позицій, до професійно необхідних ми відносимо систему основоположних особистісних якостей, гармонійне поєднання яких обумовлює ефективність педагогічної діяльності. Високий рівень розвитку цих якостей утворює певне ідеальне поєднання. Ці якості мають чітку змістовну та функціональну визначеність, тому компенсуються іншими якостями в незначній мірі.

Аналіз специфіки педагогічної діяльності показує, що чинниками її продуктивності виступає сформованість у педагога таких якостей як гуманність, креативність, цілеспрямованість. Гуманність визначає спрямованість діяльності вчителя, креативність забезпечує оптимальний характер її здійснення, а цілеспрямованість сприяє досягненню запланованої мети.

На другому етапі дослідження ми визначали теоретичні засади розвитку професійно необхідних якостей педагога.

З точки зору виховання особистісних якостей важливим є розкриття психологічного механізму розвитку індивідуально-вибіркового ставлення. Зокрема, Б. Г. Ананьєв зазначає, що внутрішнє ставлення особистості базується на досвіді взаємовідносин суб'єкта з іншими людьми і тісно пов'язане із розвитком так званих рефлексивних рис особистості. Рефлексивні риси виникають у результаті пізнання суб'єктом самого себе і ставлення до самого себе. Як слушно зауважує І. Д. Бех, - рефлексивні риси – це особистісні властивості, які виявились своєчасно емоційно оціненими, тобто набули свідомого суб'єктивного смислу й цінності. Тільки за цих умов виникає

певне ставлення, відбувається включення його у зміст образу «Я», «Я-концепції» особистості. Це положення орієнтує нас на те, що формування особистісних якостей можливе лише тоді, коли людина усвідомлює їхню цінність, особистісне значення для свого індивідуального життя. Отже, формування особистісних якостей ґрунтується на збагаченні образу «Я» особистості, на трансформації нею суб'єктивно-оцінних ставлень і перетворенні їх в особистісні цінності. Під особистісними цінностями розуміють усвідомлені узагальнені самовартісні смислові утворення особистості. Хибність сучасної виховної практики, зауважує І.Д. Бех, у тому, що психолого-педагогічна теорія орієнтує її на розвиток і виховання саме суб'єктивно-оцінних ставлень, а не особистісних цінностей.

Розвиток особистісних цінностей передбачає перенесення уваги діючого суб'єкта з довкілля на самого себе. Психологічними умовами, за яких об'єктом мислення виступають компоненти образу «Я» є такі:

- актуалізація у вихованця наявної найбільш значущої особистісної цінності, перш ніж звертати увагу на формування нового ставлення. Вихованець, який позитивно емоційно реагує на свій компонент образу «Я», спрямовує власну психічну енергію й на цінність, яка перебуває лише на стадії формування;

- фіксувати увагу саме на тому ставленні, яке є метою виховання;

- здійснення попереджувальних та корекційних дій педагога для концентрації свідомості вихованця на потрібному компоненті його внутрішнього світу (1,220).

Загально визнано, що професійно значущі якості виявляються і формуються в діяльності. Включення студентів у різноманітні види

діяльності сприяє розвитку їхніх особистісних якостей, а реалізація фахового аспекту діяльності є передумовою формування професійно важливих особистісних якостей. Тому розвиток професійно необхідних якостей фахівця обумовлений такою організацією навчання, яка забезпечуватиме трансформацію одного типу діяльності (пізнавальної) в інший тип (професійний) з відповідною зміною цілей, мотивів, дій, результатів. При цьому слід враховувати активність особистості у процесі діяльності. Разом з тим, потрібно мати на увазі, що формування якостей особистості відбувається в процесі їхніх взаємозв'язків з навколишнім світом, тобто якості особистості існують у вигляді певних відносин. Співставлення понять “діяльність” і “відносини” дозволяє виділити їх суттєві відмінності, які знаходять відображення в їхніх структурах. Так, будь-яка діяльність має мету, яка є її ідеалізованим результатом. Відносини ж характеризують зв'язки людини з навколишнім світом, з іншими людьми. Необхідно враховувати якісну відмінність цих понять та їх роль в процесі виховання: діяльність сама по собі може відбуватися як нейтральний процес і не забезпечити виховання позитивних якостей, адже вона є загальною передумовою для процесу виховання. Слід зважати не тільки на участь особистості у певній діяльності, але й на ті відносини, які встановлюються у процесі її виконання. Саме від змісту і характеру відносин залежить ступінь виховного впливу на студента.

Отже, розвиток професійно необхідних якостей студентів відбувається в процесі їх участі у певних видах діяльності за умови встановлення відповідних цим

якостям відносини. Тому в процесі педагогічної підготовки потрібно сконструювати на підставі інноваційних технологій педагогічно доцільну, творчу, гуманізовану систему відносин. Їй має бути властиве діалогічність, суб'єкт-суб'єктний характер стосунків, співтворчість, тощо. Ґрунтуючись на цих теоретичних засадах нами було розроблено модель формування професійно важливих якостей майбутніх вчителів, яка складається з таких компонентів: змістовного, що адекватно відображає сутність та особливості професійно необхідних якостей; операційного, в якому розкриваються технології оволодіння певними педагогічними вміннями; ціннісного, який передбачає особистісний смисл і потребує неперервного самовдосконалення себе як гуманної особистості і як професіонала.

З метою створення більш адекватних, порівняно з традиційним навчанням, умов для розвитку професійно важливих якостей, відтворення не тільки предметного, але й соціального змісту фахової діяльності, в процес педагогічної підготовки студентів ми включили різні види дидактичних ігор: аналіз конкретних психолого-педагогічних ситуацій, аналіз інцидентів, розв'язання педагогічних задач, ігрове проектування, ділові, рольові ігри. В процесі експериментальної роботи нами були розроблені і апробовані завдання творчого характеру, в яких передбачено використання знань не тільки в пізнавальній, але й в оціночній і регулятивній функціях. Завдання такого типу сприяють розвитку гуманності і креативності.

Особлива увага приділялась актуалізації у студентів потреби в самовихованні професійно важливих

якостей. Для цього майбутні вчителі детально знайомились з характеристикою основоположних якостей, методами їх діагностики. Студенти включались в дискусії, аналізували ситуації, в яких авторитарність вчителя, нездатність зрозуміти позицію учня, виявити творчий підхід спричиняли педагогічні помилки, конфліктні ситуації. На основі цілеспрямованого педагогічного спостереження та діагностичного тестування розроблялись моделі індивідуальної педагогічної взаємодії з окремими студентами.

У процесі експериментальної роботи застосовувались інтерактивні технології навчання: мозковий штурм, ситуаційні вправи, моральні дилеми, рольові та ситуативно-комунікативні ігри. Зокрема, вивчення курсу “Педагогіка” супроводжувалось участю студентів у мозкових штурмах з проблем гуманізації педагогічної взаємодії, з питань інтеграції України у світовий освітній простір. Ми залучали студентів до розв’язання ситуаційних вправ при вивченні тем “Врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів у навчально-виховному процесі”, “Форми організації навчання”, “Управління освітою”. Широко використовувались ситуативно-комунікативні, рольові ігри у процесі вивчення курсу “Педагогічна майстерність”, а саме: ігри, спрямовані на визначення стилю спілкування, на оптимізацію взаємодії в ситуації конфлікту, на виявлення позиції у спілкуванні та уникненні маніпулювання, на розвиток умінь надавати психологічну підтримку учневі, створювати ситуацію успіху тощо. Студентам пропонувались моральні дилеми при розгляді питань, пов’язаних з етикою поведінки

вчителя, а також в процесі вивчення курсу “Методика виховної роботи”. Як засвідчує наш досвід, важливо не тільки включати студентів в обговорення шляхів вирішення запропонованих викладачем дилем, але й у процес їх власного конструювання майбутнім вчителем. Переважна більшість студентів, моделюючи моральну дилему, описували ситуації, які їх особисто хвилюють і мають для них суб’єктивну цінність. В процесі професійного становлення студентів виникає необхідність корегування розвитку певних професійно важливих якостей. Оскільки при цьому передбачається вплив на мотиви, переконання, Я-концепцію особистості, то доцільно застосовувати елементи соціально-психологічного тренінгу.

Для визначення особливостей сформованості професійно необхідних якостей нами було виділено такі рівні: низький, середній, достатній, високий. Експериментальною роботою було охоплено 60 студентів біологічного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Отримані данні щодо сформованості професійно значущих якостей на заключному етапі дослідження представлені у таблиці 1.

Порівняльний аналіз особливостей розвитку професійно необхідних якостей показав, що більш значні зміни відбулись в особистісній структурі студентів експериментальної групи. Зокрема, нами виявлені такі показники психолого-акмеологічного розвитку студентів: зросла швидкість та оптимальність у виявленні способів розв’язання педагогічних ситуацій, обґрунтованість вибору у процесі вирішення моральних дилем, сформувались уміння щодо

професійного самостереження, конкретизації шляхів їх визначення особливостей розвитку самовиховання. професійно необхідних якостей та

Таблиця 1

Рівні сформованості професійно необхідних якостей студентів (у %)

Професійно необхідні якості	Рівні							
	високий		достатній		середній		низький	
	к	е	к	е	к	е	к	е
гуманність	16,7	26,7	26,7	33,3	30	26,7	26,7	13,3
креативність	6,7	13,3	40	53,3	26,7	20	26,7	13,3
цілеспрямованість	13,3	21	23,3	46,7	46,7	23,3	16,7	6,7

Отже, у ході дослідження визначено педагогічні умови, які сприяють формуванню професійно важливих якостей майбутніх вчителів: спрямованість педагогічної підготовки на розвиток потреби у самовихованні професійно важливих якостей; створення гуманізованої творчої системи відносин між суб'єктами педагогічного процесу; індивідуально-творчий підхід до студентів, реалізація

якого забезпечує індивідуалізацію і творчу спрямованість навчально-виховного процесу; включення у процес навчання інтерактивних технологій, спеціально спроектованих завдань, елементів соціально-психологічного тренінгу.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розробці шляхів технологізації професійного становлення педагога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн.1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видан. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

2. Кузьміна Н.В. Професіоналізм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с.

3. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития

учителя. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 320 с.

4. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / За ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВПОЛ, 2001. – 502 с.

5. Развитие творческой активности будущих педагогов: теория і практика / Е.Е. Карпова, Н.В. Нестеренко, О.А. Листопад та ін. – Одеса, 2005. – 276 с.

Подано до редакції 22.01.07

РЕЗЮМЕ

Раскрыто педагогические условия формирования профессионально важных качеств учителя в процессе педагогической подготовки. К ним относятся: направленность педагогической подготовки на развитие потребности в самовоспитании

профессионально важных качеств; создание гуманизированной системы отношений между участниками педагогического процесса; реализация индивидуально-творческого подхода к студентам.

SUMMARY

The article presents some pedagogical terms of forming professionally essential qualities of teacher in the process of professional training: orientation of pedagogical preparation to development of realizing necessity in self-education; creation of the humanistic system of relations between participants of pedagogical process; realization of the individual creative approach to the students.